

KASSAI BEÁTA:
KI VAGY TE, EURÓPAI?¹
(GONDOLATOK AZ EURÓPAI KULTURÁLIS IDENTITÁSRÓL)

1. *Létezik-e európai kulturális identitás?*

Az első és legalapvetőbb kérdés annak tisztázása, hogy létezik-e egyáltalán európai kulturális identitás, és ha igen, mi annak az alapja. Ha a nemzetállamokon belül vizsgáljuk a kulturális identitás kérdését, akkor ennek meghatározása problémamentes, hiszen a közös történelmi múlt, a nyelv ismerete, a hagyományok és szokások mind-mind a kulturális önazonosság elemei, melyekbe az egyén beleszületik, s ebben szocializálódik. A kulturális identitás ily módon a nemzeti identitással áll a legszorosabb kapcsolatban, s ez még akkor is igaz (sőt sok esetben sokkal inkább igaz), ha valaki a szülőföldjétől távol kényszerül élni akár politikai, akár megélhetési vagy egyéb okok miatt. Tapasztalatok igazolják, hogy ilyen esetekben a nemzeti és a kulturális identitás sokkal erősebbé válik, kapaszkodót jelent az egyén számára saját identitásának meghatározásához, s ez gyakran „túlkompenzációval”, a nemzeti és kulturális identitás túlhangsúlyozásával, sok esetben publikus prezentálásával együtt jelenik meg. Más a helyzet az európai és azon belül az európai kulturális identitás meghatározásával, hiszen nincs közös nyelv, nincsenek közös hagyományok, szokások, s a múltunkat sem értelmezhetjük igazán közös történelmi múltként, hacsak az államok és birodalmak egymás közötti háborúit nem tekintjük annak. Mégis használjuk a „közös európai hagyományok” és az „európai kultúra” kifejezéseket, vagyis relevánsnak érezzük ezeket saját önazonosságunk meghatározásakor. Érdeemes tehát megvizsgálunk, hogy mire alapozhatjuk ezeket a kifejezéseinket.

Mint már említettük, a közös történelmi múlt és a közös nyelv hiányzik, tehát máshol kell keresnünk az alapokat. Az európai embert más kultúrákban a fehérbőrű fajjal, a keresztény vallással és a közössévé vált művészeti (zenei, irodalmi, képzőművészeti, stb.) hagyományával azonosítják. Ha szorosan vesszük ezeket a „kritériumokat”, akkor például a fekete bőrű afrikai bevándorlók leszármazottait, akik Franciaországban születtek, vagy a muzulmán vallású arab migránsokat nem tekinthetnénk európainak, az európai kultúra részeseinek, ami meglehetősen szélsőséges és diszkriminatív attitűd lenne, s egyáltalán nem lenne „európai” nézőpont. Ami leginkább jellemzi azt az európai

---

¹ A tanulmány a *Partiumi Egyetemi Szemle* 2011/1. számában megjelent *European cultural identity* című angol nyelvű tanulmány részben átdolgozott magyar nyelvű változata. A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta.

kultúrát, melyet magunkénak érzünk, az a szabadságra és az emberi méltóságra alapozott, sokszínű és sokarcú kultúra, s az erről folytatott állandó diskurzus. Ha ugyanis valaminek a szabadság az alapja, akkor ott folyton fennáll a megkérdőjelezhetőség, a de- és rekonstrukció lehetősége, miként ennek lenyomatait láthatjuk is „közös kultúránkban”.²

„Az európai kultúra militáns, pluralisztikus és változatos” – állítja Heller Ágnes, aki Európa militáns voltát a történelem során az európai országok egymás között vívott háborúira alapozza, a pluralizmust és a sokszínűséget pedig arra, hogy nem tételezhető más alap, amelyen az európai identitás felépülhetne, mint a szabadság. Ebből adódik a különbözőségek lehetősége is: „Az európai identitás a különbözőséssel kezdődött, a kulturálisan elfogadott nyelvek differenciálódásával, a tudatos eltérésekkel a művészeti vagy éppen filozófiai stílusok terén. [...] Az európai kultúra... folytonos diskurzus az európai kultúráról”, hiszen „Európa az Európáról szóló történetek összessége”³

Milyen történeteket mesélünk Európáról? Mennyire hagyományozódik át a modern értelemben vett kultúra, vagy „magaskultúra” a jövő nemzedékeire? Ezeket a kérdéseket feszegeti John Gross, mikor az európai kulturális identitást a történelmi emlékezettel együtt vizsgálja.⁴ Gross számára a történelmi emlékezet identitásképző szerepű, vagyis nem a múltra, hanem inkább a jövőre orientálódik. Ez persze nem jelenti a múlt relativizálását. Úgy gondolja, hogy minden nemzet morális kötelessége saját nemzeti múltjának ápolása és áthagyományozása. A nemzeti múlttal együtt az európai kulturális identitás is átöröklődik. Ebben a hagyományozási és identitásképző folyamatban szerinte a legnagyobb veszélyt a globalizáció jelenti. Ennek hatására ugyanis az európai ember elveszítheti a történelmi emlékezetét, már nem lesz számára olyan fontos a nemzeti múlt és a hagyományok ápolása, s ily módon maga a kultúra is hanyatlani kezd. A történelmi emlékezet elvesztése pedig egyet jelent a kultúra elvesztésével.⁵ Itt Gross a kultúrát ún. „antropológiai” értelemben használja, vagyis annak etnocentrikus jellegét hangsúlyozza, figyelmeztet Heller Ágnes a már idézett írásában.⁶ Az „antropológiai” kultúra fogalma a nemzeti kultúrával azonos. Egy európai, akinek kulturális identitását a szabadság alapozza meg, bármikor dönthet úgy, hogy

---

² Vö. Heller Ágnes: Európai identitás, modernitás és történelmi emlékezet. In: *Magyar Lettre International*, Autumn, Vol.26. 1997. 36.

³ Uo. 37.

⁴ Lásd. John Gross: Knocking about the ruins. The feature of the European past. In: *The New Criterion*. Vol. 15, No. 4. 1996 dec. 28-42. Gross írásában Anglia példáján keresztül mutatja be a modernitás két fontos elemének – a történelmi képzeletnek és az identitásnak – a szoros összefüggését.

⁵ Vö. Gross id. mű. 28.

⁶ Heller Ágnes: Európai identitás, modernitás és történelmi emlékezet (In: *Magyar Lettre International*, Autumn, Vol.26. 1997.) című esszéjében tulajdonképpen John Gross írására reflektál, számba véve annak téziseit az európai kulturális identitásra, a történelmi képzeletre és az amerikai kultúrának Európára gyakorolt hatására vonatkozóan.

zárójelbe teszi saját kultúráját és másikat választ helyette. Ebben (is) áll az ő szabadsága. S minthogy az európai kultúra szabadságon alapul, így bárki, nemzeti mivoltától, földrajzi determináltságától, nyelvtudásától, stb. függetlenül választhatja magáénak. A kultúrával való azonosulás pedig létrehozza az európai identitást is az egyéneken. A lényeges kérdés az, hogy akar-e valaki az európai kultúrával azonosulni, s ha igen, milyen mértékben?⁷

A globalizáció hatására manapság inkább az amerikai és a nyugat-európai kultúrával azonosul a legtöbb ember (főként a fiatalabb generációk). A globalizációnak azonban sajátos a természete, hiszen egyszerre indukál ellentétes folyamatokat. Ha csak a nemzeti öntudat erősödését szemléljük a mai európai közgondolkodásban, máris szembevető a lokalizációs jelleg, amely egyértelműen a globalizáció ellenfolyamataként értelmezhető. Ugyanígy az integráció és a fragmentáció, centralizáció és a decentralizáció, homogenizáció és a heterogenizáció mind egyszerre figyelhetők meg az európai (és más) kontinensen.⁸ Ráadásul ezeket az ellentétes folyamatokat katalizálja a média is. A tömegmédiá, s főként a hírműsorok azonnal tájékoztatást adnak szinte minden fontos (vagy annak vélt) eseményről. A befogadó feladata a hírek közötti szelektálás és értelmezés, amely a hírdömpingben egyre nehezebb, hiszen nem marad idő az információk feldolgozására, mivel azonnal érkeznek újabbak és újabbak. A mennyiség pedig egyértelműen a minőség rovására megy, hiszen amint a mai tinédzserek kommunikációjában már tetten is érhető, a dialógusok lerövidülnek pusztá tömondatokká, rövidítéseké, betűszavakká, s a kultúra komplex identitásképző szerepe is veszélybe kerül, legalábbis dimenziót vált.

Rostoványi Zsolt úgy véli, hogy nem kell a nemzetek feletti szövetségeknek félni a globalizációtól, hiszen bár a nemzeti identitás folyamatosan gyengülni fog, „*a nemzetek «feletti» és «alatti» szereplőkhöz kötődő kulturális identitások*” erősödnek. A globalizáció ugyanis nem rombolja le a regionális, nemzeti vagy helyi identitásokat, hanem újakat épít fel helyettük. A globalizáció tehát minőségében változtatja meg a helyi identitásokat, de nem eliminálja azokat. Rostoványi szerint „*Egyre inkább terjed a multikulturalizmus, de ennek nem szabad kirekesztőnek lennie, hanem csakis befogadónak, a másságot tolerálónak.*”⁹ Rostoványi idézett írása óta eltelt több mint egy évtized, s a probléma csak komplexebbé vált. Az európai kultúra fent citált alapjainak

---

⁷ A kulturális azonosulás kérdésével jelen írás 3. része foglalkozik röviden, de a téma aktualitását is jelzi, hogy a napi sajtó ontja az ezzel kapcsolatos írások jegyzékét. Az azonosulás mértékének vizsgálatát elsősorban a vallási feszültségek indukálják, de problémát jelent a nyelvtudás hiánya is, főként a migránsok esetében.

⁸ Vö. Rostoványi Zsolt: Globalizáció avagy a civilizációk harca? In.: *Külpolitika*, új folyam, 1999/1-2 szám. 3-5.

⁹ Lásd. Rostoványi id. mű. 39.

köszönhetően képes más kultúrák tolerálására és befogadására, de ahogy a történelmi és az aktuális (politikai és szociológiai) tapasztalatok is igazolják, csak addig a mértékig, amíg az nem nő túl egy bizonyos határon. Amikor már egy kisebbség több jogot kér magának saját identitásának megéléséhez, mint amennyit az állam (vagy migránsok esetében a befogadó állam) jónak lát, akkor fölerősödnek a konfliktusok (lásd pl. ma a Szlovákiában élő magyar kisebbség helyzetét). Ezeket a konfliktusokat csak és kizárólag politikai konszenzussal lehet orvosolni. Erre is lehet példát találni Európában. Az 1990-es évek elején például nagyon erős volt a Romániában élő magyarokkal szembeni ellenérzés, kirekesztő magatartás a román lakosság részéről. Ennek természetesen volt politikai hátszele, hiszen a hétköznapi emberek korábban békésen (békésebben) éltek egymás mellett, nyelvüktől, kultúrájuktól függetlenül. Fontos persze megemlítenünk a történelmi fordulatot is, amely ennek a konfliktusnak a hátterét adta, hiszen ebben az időben szabadultak meg a volt kommunista blokk államai a totalitárius rendszer köteleitől, s kezdtek demokráciában gondolkodni. A forrongó hangulat pedig kedvezett az indulatok gerjesztésének is. Az elmúlt húsz év alatt ez a helyzet radikálisan megváltozott.¹⁰ Ma már nem kell fizikai vagy verbális atrocitástól félnie annak, aki magyarul szólal meg egy román településen; nem kell Magyarországra utaznia, ha magyar nyelven akar középiskolai vagy egyetemi tanulmányokat folytatni, stb. A jó példa azt mutatja, hogy a politikai gesztusok, egyeztető tárgyalások, közös kulturális és tudományos programok a társadalom minden szintjén pozitív változásokat idéznek elő a problémák kezelésében.

2. Az EU kulturális politikája, irányelvei

Az alábbiakban az Európai Unió kulturális politikájának kialakulásába pillanthatunk be. A rövid történelmi áttekintés csak a legfontosabb állomásokra szorítkozik, a teljesség igénye nélkül.

A második világháború után a demokrácia és a gazdasági fejlődés gondolatával motiválni lehetett Európa nemzetállamait az integrációra, amely elsősorban gazdasági – és nem kulturális – jellegű és célú volt. Az Európai Gazdasági Közösség célja a közös kereskedelem-, agrárpolitika, jogharmonizáció, valamint a tőke és a munka szabad

---

¹⁰ Mindkét ország igyekezett a politikai retorika terén hangsúlyozni a feszültségek hiábavalóságát. Magyar részről elsősorban azt, hogy nem kell félni Erdély visszavételének „rémétől”, amely szólam megjelent az 1989-es forradalom idején román nacionalista körökben. Román részről pedig a magyar nyelvű oktatás biztosítása volt az a politikai gesztus, amely elcsitította a feszültséget generáló hangoskodókat.

áramlása volt, s az unió versenyképesebb is lett, mint korábban a nemzetállamok külön-külön.

1954-ben létrejött az Európai Kulturális Gyűlés, amely megteremtette az európai kulturális tevékenység alapjait. A Gyűlés megerősítette az Európai Tanács határozatát a kulturális együttműködésekről, de konkrét intézkedések nem történtek ezzel kapcsolatban. Később, 1970-ben és 1974-ben az UNESCO Velencében és Helsinkiben tartott konferenciáin, miniszteri szinten folytak tárgyalások a tagállamok kulturális együttműködéseiről, melynek végső célja egy közös, nemzeteken túlmutató, szupranacionális kulturális alap létrehozása volt. A stabil, demokratikus viszonyok megteremtéséhez szükséges kulturális együttműködés alapvető szerepét azonban csak 1993-ban, Bécsben, az Európa Tanács állam- és kormányfői csúcstalálkozóján hangsúlyozták.

Időközben azonban más intézkedések is történtek. 1973-ban jelentés készült az európai identitásról, melynek ötlete Leo Tindemans belga kormányfő „polgárok Európája” elképzelésén alapult, amely elsősorban kulturális és az oktatási szolidaritást tartott szükségesnek a tagállamok között. Az 1980-as évek közepén az ún. Adonnio Bizottság újratárgyalta az ügyet, de sem az eredeti elképzelés, sem az utóbbi tárgyalás nem hozott eredményeket. Az unión belül azonban ekkorra már körvonalazódott annak az igénye, hogy a tagállamok kultúrpolitikáját egy közös kultúrpolitikai „alpnormával” egészítsék ki. Az Európai Parlament ennek érdekében felszólította a tagállamokat a kulturális területen való intenzívebb közös tevékenységre. Az 1980-as években aláírt Egységes Európai Okmány (Single European Act) azt igazolta, hogy a kultúrának is az egységes piac feltételrendszerén belül kell érvényesülnie. 1985-ben a kultuszminiszterek elindították az Európa Kulturális Városa programot, amely már konkrét eredménye a korábbi tárgyalásoknak. Ekkor vette kezdetét több más kulturális rendezvény is, például az európai szobrász-verseny, vagy az európai kultúra audio-vizuális kiállításainak szervezése külső országokban. 1987-ben az Európa Tanács elrendelte az európai kultúrához szervesen kapcsolódó kiemelkedő jelentőségű könyvek, művek lefordítását. 2000-ben az Európa Tanácshoz tartozó Miniszterek Bizottsága kihirdette a „Nyilatkozat a kulturális sokszínűségről” című dokumentumot, melyben kijelentették, hogy a békés egymás mellett élés és a kulturális szokások, hagyományok ápolásán keresztül a sokszínűség és a kulturális különbözőség kerül kifejezésre. Kiemelték a kultúrpolitika fontosságát, amely segítheti a diverzitás megőrzését.

Az európai kultúrpolitika konkrét céljait az 1992-ben megfogalmazott Maastrichti Szerződés 128. cikkelye (később, 1997-ben, az Amszterdami Szerződés 151. cikkelye) határozta meg. Ennek értelmében az Uniónak segítenie kellett a nemzeti kultúrák

megőrzését úgy, hogy közben ne sérüljön más nemzeti vagy regionális kultúrának a tisztelete. Később ebből a célkitűzésből született meg az EU mottójává vált jelmondat: „Egység a különbözőségben.”, amely egy multikulturális, mégis egységes uniót feltételez. A 151. cikkely szerint a Közösségnek bátorítania kellett a tagállamok együttműködését, és szükség szerint ki kellett egészítenie tevékenységüket a következő területeken: az európai kultúra és történelem ismeretének terjesztése, a kulturális örökség védelme, a kulturális csere ösztönzése, a művészeti és irodalmi alkotások támogatása (beleértve az audiovizuális szektort is). A kitűzött célok megvalósítása érdekében a Parlament és az Európa Tanács ösztönző intézkedéseket fogadott el az együttdöntési eljárás keretein belül.¹¹

A jogharmonizáció kizárásával a kultúrpolitika csak programok és kezdeményezések indítására vonatkozik, így a tagállamok önállóak maradnak e területen. Az EU feladata az együttműködés elősegítése. A tagállamok pedig ragaszkodnak szuverenitásukhoz e téren, ezt jelzi az is, hogy konszenzusos döntéshozatallal jönnek létre a kezdeményezések. A közösségi programok feladata a kiterjedtebb, többéves kulturális együttműködési megállapodások (kulturális hálózatok, partnerségi kapcsolatok) és projektjeik, valamint szimbolikus jellegű kezdeményezéseik előmozdítása.¹²

A tagállamok között zajló közösségi programok egyik legsikeresebb vállalkozása az 1987-ben újtára indított Európai Kulturális Útvonalak projekt. Ennek célja, hogy vizuális módon fejezze ki az európai identitást a kultúrák sokszínűségének hangsúlyozásával, valamint fokozza a régiók és nemzetek közötti kulturális cserét és együttműködést. A program nagymértékben hozzájárul a kulturális turizmus fejlesztéséhez, hiszen arra ösztönzi az európai polgárokat, hogy fedezzék fel azokat az utakat, melyek mentén az európai identitás kialakult. Az eddig létrejött útvonalak olyan művészeti, vallási, filozófiai és technikai témák köré csoportosíthatóak, melyek megemlékeznek az európai civilizációk eredetéről. A program tudatosítani kívánja az európaiakban a közös kulturális identitásukat. Minden egyes útnak önálló profilja van, az útvonalra az érintett országok nemzeti hatóságai tesznek javaslatot a helyi és regionális szervek és kulturális intézmények bevonásával.¹³

---

¹¹ Vö. Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Magyar Országgyűlés, Budapest. 2001. 341-344.

¹² <http://www.euro.hu/pages/almenugenerator.asp?submenu=34&kategoria=22#5>

¹³ www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?Ing.

3. **Kulturális feszültségek**

Mint láthattuk, az Európai Uniónak nincs közös, minden tagállamra kötelezően vonatkozó kultúrpolitikája, a Maastrichti Szerződés óta a kultúra deklaráltan tagállami kompetencia, sőt, az Unió kulturális tevékenysége is mindössze másfél évtizedes múlttal rendelkezik. Az európai kulturális identitás alapját deklarált formában a következő cikkelyek határozzák meg, amelyek hangsúlyozottan csak alapként definiálhatók, amelyre minden nemzetállam felépíti saját kulturális politikáját:

„Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

(Az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének I. 2. cikkelye)

A tagállamok ennek értelmében saját maguk határozzák meg kulturális identitásukat és a saját kisebbségeikhez, migránsaikhoz fűződő viszonyukat a kulturális azonosulás mértékének fényében. Az Unión belül vannak ún. *indifferent* országok (pl. Franciaország), ahol az egyenlő módon kizáró közömbösség a stratégia, ugyanakkor vannak ún. *neutral* országok (pl. Anglia), ahol az egyenlő módon befogadó magatartás a jellemző. Az országok csoportosítása azonban nem ilyen egyértelmű, ha konkrét szempontok alapján vizsgáljuk a kérdést. A nyelvtudás hiánya és a vallási „különbözőség” okozza a legtöbb feszültséget a tagállamokban a migránsok vonatkozásában. Egyre több politikus (pl. Nicolas Sarkozy, Angela Merkel, David Cameron, stb.) hangsúlyozza a multikulturális álom kudarcát az Európai Unióban. Ennek okát nem a befogadó állam minden vonatkozásban intoleráns, vagy diszkriminatív magatartásában látják, hanem a migránsok hozzáállásában. A politikusok és az általuk képviselt nemzetek szociológiai felmérésekkel igazolt többsége véli úgy, hogy a kultúrákat nem lehet összeegyeztetni, azonos „randon kezelni”, ahogyan ez egy multikulturális társadalomban elvárható lenne. A migránsok (és bizonyos esetekben az önkéntes izolációt választó kisebbségek) semmiféle integrációra nem hajlandóak a befogadó ország kultúrájába – sem a nyelvet nem akarják megtanulni (amelynek pedig saját szempontjukból praktikus előnyei is származnának), sem a befogadó ország vallását nem hajlandóak tiszteletben tartani. Ez utóbbinak is több oka lehet. Csak hogy egy kiragadott példát mutassak: Európában egyre több a muzulmán vallású bevándorló, s

számuk várhatóan csak növekedni fog. Ennek egyik oka demográfiai, másik pedig az arab államokon belüli konfliktusok radikalizálódása. A muzulmán bevándorlók többsége hajlandó a kulturális integrálódásra, ám ez csak addig terjed, amíg nem sérti vallási törvényeiket. Egy hithű muzulmán ugyanis nem engedelmességet az általa hitetlennek tartott kereszténynek, bármilyen társadalmi pozícióban legyen is az. Erre tanítja szent könyve, a Korán („*És ne engedelmességet a hitetleneknek és harcolj ezzel ellenük keményen tusakodva*”, Korán 25,5)¹⁴ Ebből is látszik, hogy bár sok tekintetben egy hithű (vagy akár egy fundamentalista) muzulmán európainak mondhatja magát, sőt azonosulhat az európai kultúrával, de ez abban a pillanatban zárójeleződik, mikor vallási toleranciáról esik szó. Az ő kultúrájukban a vallási identitás mindent felülír, ez pedig állandó feszültségforrás lesz az Unióban, hiszen míg a szabadságon alapuló európai kultúra tolerálja például a muzulmán vallást, addig a muzulmán vallás nem minden esetben tolerálja azt a kereszténységet, amely domináns (még) ezen a kontinensen. Egyes kutatók ezt a szemléletet főleg félélemkeltésnek tartják, így Hellyer is: „*Az elmúlt 10-15 évben az európaiak többsége komoly identitási válságot élt át, miközben rengeteg bevándorló érkezett közéjük, olyanok, akiknek viszont nagyon erős az identitástudatuk. A válságot kezelni nem tudó nyugatiak úgy érzik, a muszlimok el akarják pusztítani a civilizációjukat.*”¹⁵ Én magam nem osztom Hellyer véleményét, hanem a kiragadott példára utalva azt állítom, hogy a két kultúra (keresztény és muzulmán) nem összeegyeztethető, így a migránsok integrációja ezen a ponton mindig megakad majd a jövőben is.¹⁶

Európa nemzetállamaiban egyre erőteljesebb a nemzeti identitás hangsúlyozása is. Azzal együtt, hogy az európai polgári státus mind politikailag, mind gazdaságilag

---

¹⁴ Korán (Simon Róbert ford.) Helikon Kiadó, Bp. 1987. Természetesen a „*keményen tusakodva*” kifejezést a legtöbb muzulmán nem szó szerint, fizikailag értelmezi, hanem hitéről akarja meggyőzni az Írás birtokosait, vagyis a zsidókat és a keresztényeket. Vannak azonban – miként minden vallásban – fanatikus hívek is, fundamentalisták, akik nem rettennek vissza az erőszaktól sem, ha hitükért harcolhatnak és/vagy halhatnak meg, hiszen mindezt hőstettnek tekintik.

¹⁵ Dr. H.A. Hellyer elismert író, szociálpolitikai elemző és a nyugati muszlim közösségek nemzetközi szakértője. Tőle idéz Arató Júlia: Hódítás burkában (Európai vita a muzulmán viseletről). In: Hetek, XIV/19. szám. 2010. 17.

¹⁶ Ezzel nem azt állítom, hogy nincs mód a békés együttélésre, hanem azt, hogy vallási feszültségek mindig lesznek a két kultúra között, melynek egyik oka, hogy mindkét vallás kizárólagosságot hirdet, s míg a kereszténység jórészt tolerálja a muzulmán vallás gyakorlását és tanításait Európa nagy részén (pl. engedélyezi muszlim mecsetek, iskolák építését), addig ez a másik fél részéről kevés esetben van így, hiszen statisztikai adatok igazolják, hogy a muzulmán többségű országokban gyakran üldözik a keresztényeket – főként az evangéliumi és a kopt keresztényeket – pl. felrobbantják templomaikat, imaházaikat, nem alapíthatnak felekezeti iskolákat, stb. Lásd pl. Michael Terheyden: Future remains clouded for the Christian Copts in Egypt In: www.persecution.org. 06.05.2012. vagy Open Doors veröfentlicht Weltverfolgungsindex 2011 zur Christenverfolgung In: www.freiewelt.net/.../open-doors-veroeffentlicht. 05. Januar 2011.

előnyöket jelent a legtöbb tagállam polgárai számára – ezt a gazdasági válság kezelésének metódusában is tetten lehetett érni –, erősödik a kulturális és civilizációs függetlenedés. A nemzeti identitástudat erősödése egy-egy gazdasági válság, vagy probléma után (közben) nem újdonság, hiszen számos történelmi példa igazolja ennek a jelenségnek a mozgatórugóit. Ami napjaink modern demokráciájában újdonság, az a nemzeti identitás és a vallási identitás összekapcsolódása egy-egy ideológiában (lásd magyar szélsőjobb, muszlim fundamentalizmus).

Az Európai Unió régiói sem alkotnak egységes platformot: több a széthúzás – főként történelmi és politikai sérelmek miatt – mint az összetartás igénye. Kérdés, hogy megváltoztatható-e és ha igen, milyen módon a régiók szerepe a nemzeti és az európai identitás viszonyrendszerében.

Ahhoz, hogy a nemzeti identitástudat erősödésének hátterét megérthessük, véleményem szerint meg kell vizsgálni a környezeti, vallási, etnikai sajátosságokat – közhelyektől és sztereotípiáktól mentesen –, hogy egy valódi diskurzus lehetőségét megteremtjük – legalább elméleti szinten – a nemzeti kultúrák között. (A kultúra kifejezést itt a legátfogóbb értelmében használom.)

Seyla Benhabib azt állítja, hogy minden nemzetállamban vannak csoportok, melyeket a többségi társadalom nem fogad el. Ez a nem-elfogadás érdekes kérdéseket vet föl: meg/eltűrése ez a másként gondolkodók, más szokások szerint élőknek, tudatos nem-befogadása, ösztönös vagy tudatos kulturális kirekesztése? Az európai identitás egyik alapvető eleme lenne a kozmopolitanizmus, ami Benhabib szerint kompatibilis a pluralizmussal, amennyiben három feltétel teljesül: egalitárius kölcsönösség, önmeghatározáshoz való jog (vallás, kultúra), valamint a szabadság egy csoporthoz való tartozáshoz, illetve annak elhagyásához. (Benhabib, 1996) Mindez egy modern demokratikus alapokon szerveződő jogállamok közösségében nem kellene, hogy kérdés legyen, mégis az. Nevezetesen, mi a helyzet a bevándorlók státuszával, állampolgári jogaival és a vallási toleranciával? Meddig tartson a befogadás mértéke például egy bevándorló esetében? Felülírhatja-e a biztonságra való törekvés igénye a vallási toleranciát egyes nyíltan fundamentalista nézeteket valló migráns esetében? Milyen jogi, politikai eszközei vannak az Európai Uniónak a befogadás és a kirekesztés kérdéskörében?

Fukuyama úgy véli, a történelem folyamatát az emberek közti, elismertségért folytatott harc határozza meg. Ennek a harcnak a végpontja egy olyan társadalmi környezetet megteremtő államforma, amelyik kielégíti az emberiség legmélyebb és legalapvetőbb igényeit. Fukuyama szerint ez a kormányzati forma nem lehet más, mint a liberális demokrácia, amely az eddig létezett politikai rendszerek közül a legnagyobb

fokú szabadságot biztosítja polgárai számára. A történelem vége tehát az ellentétes ideológiák harcának lezárulását jelenti, nem az emberiség történelmének végét, vagyis Fukuyama a történelmet olyan fogalomként használja, amely az emberiségnek a modernitás felé haladására vonatkozik. A történelem vége kifejezéssel tehát azt állítja, hogy a modernitás véget ért, hiszen létrejött a liberális demokrácia és a kapitalizmus, a történelem (a haladás folyamata) elérte a célját, nincs szükség további fejlődésre.

Fukuyama az 1990-es évek elején még úgy gondolta, hogy majd az egész világon elterjed a liberális demokrácia, mint a legmegfelelőbb politikai berendezkedés, s ettől kezdve nem nagy eszmékért vívják küzdelmeiket a nemzetek, nemzetállamok, hanem leköti majd az embereket a modernitás utáni kor problémája: gazdasági, technikai, tudományos kérdések és megoldási kísérletek.¹⁷

A történelem vége és az utolsó ember című könyvének egyik elhíresült mondása szerint a sok millió harmadik világbeli bevándorló a lábával szavaz, mikor a nyugati társadalmak valamelyikében keres új hazát. A migráció Fukuyama szemében saját elméletének igazolását jelentette, hiszen a bevándorlók azért választanak – feltételezése szerint – új hazát, mert a liberális demokrácia a legjobb lehetőséget biztosítja számukra a boldoguláshoz. Ráadásul az a haladás is az ő elméletét látszott igazolni, melyet a demokrácia és a szabad piac tett meg például a kelet-ázsiai, dél-ázsiai vagy a latin-amerikai régiókban. Ebben a folyamatban Fukuyama azt látja, hogy a demokrácia és a szabadpiac szervező elvei intenzíven terjednek világszerte, mivel a liberális demokráciának és a kapitalizmusnak nincsenek sem elméleti, sem gyakorlati alternatívái. Továbbá azt állítja – amivel én vitatkoznék –, hogy a bevándorlók, felismerve a boldogulásuk egyedüli zálogát a liberális demokráciában, igyekeznek asszimilálódni a nyugati társadalmak értékrendjéhez.¹⁸

A fukuyamai elmélet szerint a bevándorlók olyan országokat választanak lakóhelyül, ahol az ún. liberális nyugati demokrácia érvényesül. Ezekben az országokban ugyanis szabadon megélhetik kulturális identitásukat, miközben általában jobb színvonalon élhetnek, mint hazájukban. Nyilván ez az utóbbi jelenti elsősorban azt a motivációt, ami miatt egy egyén, család vagy közösség elhagyva otthonát, máshol kíván

---

¹⁷ Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* (Európa Kiadó, Bp., 1994) című könyvében ír erről az elméletéről, azt hangsúlyozva, hogy a liberális demokrácia hozta el a történelem végét, melyet későbbi írásaiban (pl. *Poszthumán jövődők, A biotechnológiai forradalom következményei*, Európa Könyvkiadó, Bp., 2003. ford. Tomori Gábor) megcáfolt. Kritikusaival egyetértve manapság azt hangoztatja, hogy a történelem nem érhet véget addig, amíg a természettudományok és a technika területén folytatódik a fejlődés. Ez ugyanis újabb kihívásokat jelent a politika és a politikai rendszerek számára is.

¹⁸ Ezt az elméletét azóta ő maga is revideálta, látva az európai társadalmakban a multikulturalizmus bukását és a fundamentalista iszlám befolyását. Lásd pl. Francis Fukuyama: *Bizalom - A társadalmi erények és a jólét megteremtése* (ford. Somogyi Pál László). Európa Könyvkiadó, Bp. 2007.

letelepedni. A befogadó ország külsőségeinek elfogadása (szokások, intézmények, esetleg nyelv és vallás) azonban nem jelenti automatikusan a belső önazonosság fölszámolását is. Az integrációnak több lépcsőfoka létezik, az önkéntes izoláció választásától (pl. kínai negyedek) a teljes asszimilációig. A kérdés mindig a levegőben lóg: Meddig lojális egy bevándorló a befogadó ország politikai berendezkedése, alkotmánya és szokásai iránt és mikor írja azt felül az a bizonyos belső civilizációs identitás (huntingtoni értelemben használva a fogalmat)?¹⁹ Vagyis az a félelem él sok európaiban, hogy egyes bevándorlók (elsősorban fundamentalista muzulmánok) bármikor potenciális terroristákká válhatnak, ha ezt a hitük teljes megélésének veszélyeztetése vagy eredeti országuk politikája megkívánja. Ez lenne az új világrend előszele, amelyről Huntington beszél *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című könyvében?

Huntington tanítványának, Fukuyamának a „történelem vége” – elméletét bírálva jutott el arra a megállapításra, hogy egy új világrend van kialakulóban. A fordulópontot a hidegháború vége jelentette, amely után a különböző vallások és kultúrák civilizációkba rendeződnek. Civilizáció alatt a következőket érti:

„A civilizáció tehát az emberek legmagasabb szintű kulturális csoportosulása, és ez egyben a kulturális identitás legtagabb szintje is, eltekintve azoktól a jellemzőktől, amelyek más fajoktól megkülönböztetik őket. [...] Egy civilizáció meghatározható egyrészt objektíven, olyan közös elemek révén, mint a nyelv, a történelem, a vallás, a szokások, az intézmények, másrészt szubjektíven, az emberek önazonosítása révén. [...] A civilizáció a legnagyobb «mi», amelyen belül eltölt bennünket a kulturális otthonosság érzése, és megkülönböztetjük magunkat az összes többi embertől.”
(Huntington, 1998: 53)

Az új világrend szabályait tehát már nem a nemzetállamok politikája, hanem a kulturális identitások adják. Sőt, az emberek a politikát is alárendelik saját identitásuk meghatározásának.

Huntington nyolc civilizációt különböztetett meg: kínai, japán, hindu, iszlám, ortodox kereszténység, nyugati kereszténység, latin-amerikai és afrikai. A civilizációk

---

¹⁹ Huntington legismertebb műve, *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, 1996-ban jelent meg, a *Foreign Affairs* című nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó amerikai lapban 1993-ban publikált hasonló című, óriási vihart kavart cikkének kifejtéseként. A könyv és a cikk is, a hidegháború utáni politikai, ideológiai helyzetet elemzi, 8 civilizációs tömbre osztva a Föld nemzeteit. Úgy vélte, hogy a jövőben ezek a civilizációk fognak folyamatosan összecsapni, így hozva létre egy új világrendet.

több országot, nemzetet, népcsoportot foglalnak magukba és határaik nem azonosak az országhatárokkal. Így fordulhat elő az, hogy egy országon keresztülhalad egy civilizációs törésvonal, mint például Ukrajnán, melynek keleti fele az ortodox kereszténységhez, nyugati fele pedig a nyugati kereszténység civilizációjához tartozik.²⁰ A konfliktusok a törésvonalak mentén lesznek a legjelentősebbek, de ez azt is jelenti, hogy egyes országhatárokon belül is civilizációs összecsapások várhatók.

Fukuyamával ellentétben Huntington szerint a nyugati liberális demokrácia nem fog elterjedni a világban, ehelyett arra kell felkészülnünk, hogy a különböző értékeket valló és egymással összeegyeztethetetlen kultúrák és civilizációk állandó versengésben és konfliktusban lesznek egymással. Ezeknek a konfliktusoknak a legalapvetőbb oka az, hogy a különböző kultúrák és civilizációk más-más módon gondolkodnak a legalapvetőbb dolgokról, úgy mint az ember helye a világban, isten és ember kapcsolata, egyén és csoport, férfi és nő viszonya, más tartalommal töltik meg azokat a fogalmakat mint pl. a szabadság, jog, kötelesség, felelősség, hatalom, stb. Ezek a különbségek pedig feloldhatatlanok, ezért a konfliktusok és bizonyos esetekben fegyveres összecsapások elkerülhetetlenek lesznek a jövőben (is), mint ahogy erre egyébként a történelemben is számos példa akadt. Huntington szerint a jövőt ez jellemzi majd és nem a nagy ideológiák harca.

„Feltételezésem szerint az alapvető konfliktusforrás ebben az új világban nem elsősorban ideológiai vagy gazdasági jellegű lesz. Az emberiséget megosztó nagy szakadék és a fő konfliktusforrás kulturális jellegű lesz. A nemzetállamok maradnak ugyan a világpolitika meghatározó szereplői [...], azonban a világpolitikát a civilizációk összecsapása fogja meghatározni. A civilizációk közti törésvonalak lesznek a jövő frontvonalai.”²¹

Bár kétségtelen, hogy a civilizációk a történelem során változtak, hatottak egymásra, de azt nem feltételezhetjük, hogy valaha is létrejönne egy globális vagy

---

²⁰ Huntington még további csoportokra osztotta a civilizációkat, úgymint tagállamok, magállamok (a domináns állam, amely nem minden civilizációban van), hasadó államok (melyeken keresztülhalad egy civilizációs határvonal, pl. Ukrajna), magányos államok (pl. Japán, Haiti), és elszakadó államok (civilizációt váltó államok, pl. Törökország – iszlámból nyugatiba, majd esetleg vissza). A civilizációk globális politikájában a magállamok konfliktusai és a törésvonal-háborúk játsszák a jelentős szerepet. A 20. század végére egyre több hatalmi központ jön létre (pl. Szaúd-Arábia, Irán, Algéria), melyek versengenek egymással, de nem gazdasági vagy politikai érdekek miatt, hanem az egyre erősödő vallási ellentétek okán.

²¹ Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations?* In: *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, 34.

egyetemes civilizáció. Ennek lehetetlenségét a világnézetbeli és gondolkodásmódbeli, fel nem oldható ellentét adja, amely a civilizációk között fennáll.²²

4. *Konklúzió*

Ezek után felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e egyáltalán a nemzetállamokon átívelő, azokat összekapcsoló, „mesterséges” európai identitás létrehozása anélkül, hogy ezeket a belső, látens problémákat föltárná és kezelné a közösség? Milyen esélyei vannak az európai identitás erősítésének a nemzeti identitás egyfajta „megszüntetve megőrző” beolvasztásával oly módon, hogy a konfliktusok kezelése politikai és jogi szempontból se legyen aggályos? Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatával közelebb juthatnánk az európai kulturális identitás értelmezéséhez és praktikus kezeléséhez, illetve azon belül a befogadás és kirekesztés szabályozhatóságához is.

Eldönteni, hogy ki „európai” és ki nem az, nehéz kérdésnek bizonyul. Még földrajzi értelemben is problémás, hiszen attól, hogy valaki egy európai ország polgára, még nem válik automatikusan európaivá, mint ahogy az is lehet európai, aki éppen Afrikában él. Választás kérdése lenne csupán, vagy az ún. európai értékek elfogadása tenne valakit „európaivá”? Nos, ha Európa kulturális fundamentumait keressük, azt találjuk, hogy „*Az európai kultúra négygyökerű: a görög filozófiából, a római jogérzékből, a zsidó istenismeretből és a keresztény erkölcsből született.*”²³ Európának lenni tehát azt jelenti, hogy elfogadjuk és elismerjük ezeket a kulturális gyökereket, ezzel együtt szabadon dönthetünk saját identitásunkról, hiszen a szabadság és annak szeretete éppúgy alapja európaiságunknak, miként az európaiságról folytatott diskurzusok.²⁴

---

²² Uo. 37.

²³ Popper Péter: *Tünődések napról napra (Aforizma-gyűjtemény)*, Saxum Kiadó, Budapest, 2010. 384.

²⁴ Az „európaiság” elismerése közösségi és egyéni aktus egyszerre, vagyis nem mondhatom magam „európainak” anélkül, hogy a közösség, amelyben élek, nem ismerne el annak – természetesen a fent említett értékek elfogadása és tisztelete miatt. Egy közösség is csak akkor „európai”, ha a környező közösségek annak ismerik el, s a bennük élő egyének is „európainak” tartják.

Irodalom:

Arató Júlia: Hódítás burkában. Európai vita a muzulmán viseletről. In.: *Hetek*. XIV/19. 2010. 05. 14.

Benhabib, Seyla: *Democracy and Difference*. Princeton University Press, 1996.

Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Budapest, 1994.

Gross, John: Knocking about the ruins. The feature of the European past. In: *The New Criterion*. Vol. 15, No. 4. 1996 dec. 28-42.

Hall, S.: A kulturális identitásról. In: Feischmidt, M. (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 1997.

Heller Ágnes: Európai identitás, modernitás és történelmi emlékezet. In: *Magyar Lettre International*, Autumn, Vol.26. 1997. www.c3.hu/scripta/lettre26/heller.htm.

Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Magyar Országgyűlés, Budapest. 2001. 341-344.

Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa, Budapest, 1998.

Huntington, Samuel P.: The Clash of Civilizations? In: *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, 22–49.

Rostoványi Zsolt: Európai identitás. Európa Kislexikon. BKE. VKI. Budapest. 1999.

Rostoványi Zsolt: Globalizáció avagy a civilizációk harca? In.: *Külpolitika*, új folyam, 1999/1-2 szám. 3-45.